

KRIZA ATEIZMA

Špiro Marasović

Bog je mrtav.
Marx je mrtav.
A ni ja se baš najbolje
ne osjećam.

(Negdje pročitano)

Seizmografi društvenoga života već prilično dugo registriraju uznimajuće pomicanje tla na svim razinama i u svim društvenim slojevima bez nekoga većeg uspjeha u jedinstvenom lociranju epicentra te pojave. Za sada kao da je jasno samo to da se tlo pod nogama miče svima i svugdje, ali kako i zbog čega je do toga pomicanja došlo? — to nije sasvim jasno, ili, bolje rečeno, svatko ima neku svoju jasnoću kojom, kad već ne može smiriti potres, može barem donekle umiriti sebe. Tako netko, npr., vidi temeljni razlog suvremenoga podrhtavanja svijeta u ideološko-blokovskoj podjeli na Istok i Zapad, drugi u ekonomskoj na Sjever i Jug, neki u neobuzdanom rastu svjetskoga pučanstva, drugi opet u neravnopravnoj lokaciji izvora energije, osobito nalazišta nafte, itd., itd. No svi ovi, i još mnogi drugi fenomeni suvremenoga svijeta, koji se ovomu nizu mogu nadodati, uzeti pojedinačno ili zajednički, mogu doduše dati podlogu i sociologu i psihologu i političaru i ekologu — i tko zna komu sve ne — da, promatrajući s gledišta vlastite struke, protumače razloge koji su doveli do tako općeg društvenog potresa, ali činjenica ipak ostaje da, barem do sada, ne postoji ni jedinstvena teorija nastanka te krize ni uvjerljiv prijedlog kako iz nje izići.

U ovom se kontekstu često govori i o suvremenoj krizi vjere i Crkve s jedne strane i istodobno o pojačanom interesu mladih za tu istu vjeru i Crkvu s druge. Na prvi pogled izgleda da se te dvije tvrdnje međusobno isključuju, jer ne vidi se kako bi bilo moguće da obje u isto vrijeme budu istinite i shvatljive. To prije što se redovito drži da proces sumnje u vlastita idejna opredjeljenja, odnosno fenomen njihove kritičke problematizacije, uvijek polazi od vjere — kao prvotnoga opredjeljenja! — da bi, razvojem vlastite kritičnosti, tekao jednosmjernim koritom neizbježne ateizacije. Ateizam bi, dakle, bio nešto kao mrtvo more u koje uviru tokovi ateizacije kao »prirodnoga« procesa, iz kojega, međutim, nema niti mogućnosti nastavka daljnjega toka, niti povratka natrag. Njegove se vode, doduše, isparavaju, ali samo isparavanje nije ucertano ni u jedan svjetski atlas. Na žalost ni zamišljeni atlas na kojemu registriramo pojave s područja duha ne vodi mnogo računa o pojavi isparavanja, već, kao i zemljopisni atlas, registrira vode stajačice i vode tekućice, za koje je jasno da teku s viših prostora prema nižima. Ne teče voda uzbrdo, nego nizbrdo! I duh u svom povijesnom razvoju pokazuje tendenciju prirodno pada s neba prema zemlji. Riječju: budući da se obično uzima kao zdravo za gotovo da je ateizacija »prirodna pojava«, kao što je prirodno da rijeke teku iz viših predjela u niže, i da je prema tome ateizam u konačnici za sve misli i sve sumnje mrtvo more i konačni smiraj iz kojega povratka uzbrdo više

nema, gubi se mogućnost da se donekle ispravno shvati prava duhovna drama koja se na pozornici svijeta odvija tu pred našim nosom.

Međutim, na području duhovnoga života i životnoga opredjeljenja nešto kao mrtvo more jednostavno ne postoji, jer na ovom području slobodni pad nije jedini prirodni zakon, a ni ono što podsjeća na mrtvo more duha nije tako mrtvo kako to izgleda na prvi pogled. U njemu su uvijek prisutni impulsi koji mogu neki duh tjerati da se ponovno dadne na put, bilo u istom smjeru nizbrdo, bilo pak u suprotnom smjeru, tj. uzburdo. Zbog toga ni ateizam za one koji su se prema njemu uputili, ili su se jednostavno bez svoje krivnje u njemu našli, nije konačna postaja vlastitoga duhovnoga smirenja, nego za mnoge od njih samo prolazna postaja i provizorno stanje. Trajni poticaji da se ide ili dalje u istom smjeru ili da se odluči za smioni put natrag prema izvoru izvori su duševnih nemira za sve one koji sebi ne mogu dopustiti da žive duhovno u mrtvom rukavcu povijesnih zbivanja. Zbog toga su stanoviti nemir i nesugiurnost trajna oznaka i ateističkoga opredjeljenja; a kad taj nemir i ta nesugiurnost postanu integralni dio opće nesigurnosti, kao što je to upravo slučaj, onda već govorimo i o pravoj krizi.

I ateizam je, dakle, u krizi. Budući da se ateizam prema vjeri definira (kao njezina negacija, i jer znamo da se u krizi svi ne ponašaju na isti način, za nas kao vjernike od velike je važnosti da razumijemo u čemu se sastoji ta kriza suvremenoga ateizma i kakve je to procese unutar njega proizvela, odnosno još uvijek proizvodi.

I. ATEIZAM ŽIVI OD NEBA!

Ma kako na prvi pogled zvučilo kontradiktorno, ateizam je bio i ostao (tamo gdje još u izvornom smislu postoji!) svjetonazor koji, iako s obje noge čvrsto i isključivo stoji na zemlji, ipak živi od — neba. I, ako ima išta istine u onoj marksističkoj da religija ne živi od neba, nego od zemlje, onda za ateizam moramo ustvrditi suprotno: kad ne bi bilo neba, ne bi bilo ni njega, odnosno, tamo gdje neba više nema, tamo više nema ni ateizma. A veza između njega i neba je dvostruka: a) negativna (ukoliko se ateizam bori protiv onostranoga neba) i b) pozitivna (ukoliko se trudi da na zemlji stvori novo nebo).

1. Negativna veza s nebom

Kao što mu i samo ime kaže, ateizam nije negacija vjere, nego negacija Boga, dakle: ne *bezvjerstvo*, nego *bezboštvo*. Kao povijesna pojava na duhovnom, kulturnom i političkom polju on je negacija onostranoga neba i onostranoga Boga kao i svega onoga na ovom svijetu što bi s onostranošću moglo biti u bilo kakvoj vezi.

Sigurno je da je jednoj tako općoj negaciji onosvjetske stvarnosti moralo barem donekle prethoditi i obilato razočaranje u sve ono što je tu onostranost zastupalo i tumačilo ovdje na zemlji, a to je — kad je o evropskom podneblju riječ — u prvom redu Crkva sa svojom teorijom

i sa svojom praksom. Raskorak, naime, između teorije i prakse, koji je inače očit u svim sustavima, pa tako i u vjerskim, oduvijek je bio najizazovniji poticaj svakom nezadovoljniku da jednim potezom odbaci i teoriju i praksu, tj. da na temelju eventualno dobre teorije osudi lošu praksu, da bi za tim na temelju loše prakse pokazao i proglasio teoriju bespomoćnom i krivom. I ne može se reći da Crkva u svojoj dugoj povijesti nije svojom konkretnom pojavom davala nezadovoljniku povoda za takav obračun s njom. Međutim, to eventualno razočaranje u Crkvu moglo je ipak biti samo *povod*, ali ne i *dovoljan razlog* za ateizam kao opredjeljenje. Naime, povod za sablazan i razočaranje jedna je stvar, a razlog da se prihvati sasvim suprotno, negatorsko opredjeljenje druga. Razočaranje bi samo po sebi vodilo u nihilizam, a ateizam izvorno to nije bio; naprotiv, nastupio je samouvjereno kao alternativni pokret koji nudi temelje tek pravoj nadi. Ateizam je, dođuse, u Evropi mogao nastati i zbog razočaranja u vjeru i u Crkvu, ali, da bi on mogao postati novo opredjeljenje, morao je imati *novi motiv* i *alternativnu nadu*. Bez toga novog motiva on ne bi nikada mogao postati *opredjeljenje*, kao što se ni bez nade da će uspjeti nikada ne bi bio dao na posao.

Prvi posao kojega se ateizam uhvatio na svim razinama bilo je rušenje Boga i neba kao iluzija koje čovjeka na zemlji otuđuju i koje ga sprečavaju da ostvari svoju istinsku i jedino moguću sreću na zemlji. To rušenje neba u stvari je bio preduvjet kojim se stvarao slobodan prostor za gradnju nečega novoga, ali — od istih elemenata! Kad toga neba ne bi bilo — barem samo u glavama ljudi! — ateizam, kao negacija Boga i neba, ne bi imao što negirati: bio bi besmislica. No, dokle god kao takav postoji, znak je da postoji i neko nebo, tj. neki Bog, kojega negirajući ruši, ali ga još uvijek nije potpuno srušio.

2. Pozitivna veza s nebom

Rekli smo da ateizam nije nihilizam već da se upustio u izravnu borbu protiv neba samo zbog toga što je vjerovao u postojanje stvarne alternative nebu, koju u potpunosti nije moguće ostvariti dok staro nebo još uvijek postoji. Zbog toga ateizam ne živi od neba samo utoliko ukoliko ga negira i ruši, nego i ukoliko vjeruje da je pozvan i da je u stanju da od pozitivnih elemenata staroga neba izgradi novo, stvarno i realno nebo ovdje na zemlji. Tek ta vjera u stvarno mogući zemaljski raj mogla je ateizam izvući iz područja nihilizma i dati mu snagu aktivnoga i motiviranoga opredjeljenja. Tek vjera u moguće ostvarenje raja na zemlji mogla je eventualno razočaranje u kršćansku vjeru pretvoriti u aktivni ateizam. Ateizam je, dakle, *vjera*, i to prava vjera u mogućnost ostvarenja na zemlji one sreće koju vjernici inače zamišljaju i očekuju u prekogrobnom životu. Program je ateista da čovjek postane bog, a zemlja nebo. No, dokle god vjernički Bog i onosvjetsko nebo, kao duhovni kapital, leže položeni kod neke inosvjetske banke, ne mogu pridonositi uspostavi i stabilizaciji ovozemaljskoga raja.

Važno je, međutim, uočiti da takav raj na zemlji još nikada nije postojao i da ga, prema tome, nitko i nikada nije imao prilike upoz-

nati i doživjeti. On ne postoji ni sada, ali ateizam ipak postoji već nekoliko stoljeća u ovisnosti o tome raju. Pitamo se: kako to? Pa sasvim jednostavno: ateizam u tom pogledu živi od kredita. I nađu je digao na kredit. No, to ne znači da ateizam prilikom dizanja toga kredita nije imao nikakvo jamstvo sa strane. Dapače, gotovo je nevjerojatno kakvog je jamca našao u ondašnjem antropološkom optimizmu. Možemo mirno reći da su prvi ateisti bili antropološki fundamentalisti, tj. parareligijska sljedba koja je djetinjte nekritički i slijepo vjerovala u ljudski razum i u dobrotu čovjekove volje.

a. Optimizam razuma

Otkad je čovjek čovjek, on je i razumsko biće, što znači da se čovjek uvijek i svagdje služio tom svojom mogućnošću da spoznaje svijet i sebe u njemu, i da se na temelju tako dobivenih spoznaja ponaša i opredjeljuje. Čovjek, dakle, nije nikada bio bez razuma, kao svoje bitne osobine, ali se tim svojim razumom, u svakom povijesnom periodu, nije jednako intenzivno služio, jer ni pretpostavke za to nisu uvijek bile jednake. Postoji, naime, kritičko i nekritičko razmišljanje, znanstveno i neznanstveno, logičko i paralogičko... No, kako razum, iako najvažnija, ipak nije i jedina čovjekova spoznajna moć, tj. budući da se čovjek uz razum, kao spoznajnu moć, koristi još i intuicijom i ljubavlju, mogao je on živjeti, i živio je, racionalno i u periodu slabije razvijene kritičke svijesti. Tek u 18. 19. i 20. st., zbog opčaranosti nad dostignućima na prirodnoznanstvenom području, dolazi do izoliranja razuma iz cjeline čovjekove osobne spoznajne moći i do njegova ustoličenja za svemoćnoga i jedinoga vođu, zakonodavca i suca svega što postoji i što živi. I kao što je na prirodnoznanstvenom području razum demonstrirao neslućenu mogućnost i sposobnost, tako se i za cjelokupnost čovjekova osobnoga i društvenoga života ponudio za jedinog suca svega prošloga, jedinoga tumača svega sadašnjega i jedinoga tvorca svega budućega. Ponuda je uvelike bila prihvaćena i tako je racionalizam ušao na velika vrata u sve pore ljudskoga života: i u fiziku i kemiju, biologiju i medicinu, sociologiju i ekonomiju, filozofiju i psihologiju... Sve je to razum sam samcat temeljito rastavio i opet sastavio, protumačio i sortirao, a sve to s nakanom da sva ta znanja i saznanja na svoj način iskoristi. Budući da se u tom zadatku razum pokazao gotovo svemogućim, ateizam je u njemu našao odličnu zamjenu za Božju providnost i sigurno jamstvo da će se vrlo brzo, pod vodstvom tako svemoćnoga razuma, uspjeti stvoriti i razumni svijet, što bi bila ovosvjetska varijanta nekadašnjega religijskoga neba.

b. Optimizam volje

Čovjekova voljna moć — pa i ljubav koja je s njom u vezi — ostala je, u ovom vrtlogu racionalističke ponesenosti, relativno zanemarena tema, što i ne čudi ako se zna da je volja u filozofiji promatrana kao nešto sekundarno, kao moć duha kojom čovjek reagira na nešto tek pošto je razum obavio svoj dio posla: tek na temelju racionalne spoznaje. Ona je dakle tretirana kao dobra žena koja vjerno sluša direk-

tive svoga uglednoga muža. Zbog toga, kako bi se racionalni optimizam sačuvao nepomućenim, trebalo je i čovjekovu voljnu moć obući u optimističko ruho, naime: sve ono zlo što je s čovjekovim životom kroz svu njegovu povijest povezano kao njegovo vlastito djelo, sve je to trebalo po kratkom postupku pripisati nekim izvanjskim okolnostima koje će uskoro razum promijeniti. Tako se pitanje čovjekovih voljnih čina, njegove moralnosti, njegova opredjeljenja, i za dobro i za zlo, i sl., vrlo brzo, lako i jeftino skinulo s dnevnog reda aktualnog razmišljanja. Osnovna teza toga optimizma glasi: Čovjek je po sebi dobar, samo ga okolnosti čine ponekad zlim. Razum će promijeniti okolnosti i stvar je riješena. Kao način da se to što prije ostvari nudi se »povratak prirodi«. Što si prirodniiji to si normalniji, što si normalniji to si moralniji. Takav optimizam volje za ateizam bio je drugi veliki jamac da će nadu, koju je digao na kredit, vrlo brzo i sasvim sigurno opravdati, i to s kamatama.

3. Raspad sustava

Dogodilo se, međutim, u međuvremenu nešto neočekivano: ostvarenje neba na zemlji od kojega ateizam živi, izostalo je, bez ikakva izgleda da će ikada biti ostvareno. Ateizam, koji živi od neba, ostao je tako bez svoje osnovne pretpostavke: jedno je nebo srušio, a drugoga nema! Razum, u koji je ateizam toliku nadu polagao, dezertirao je s gradišta zemaljskog raja, da bi negdje s onu stranu neposrednih i dugoročnih čovjekovih interesa, nastavio svoje zadivljujuće i zaprepašujuće akrobacije, više dokazujući sebe, nego služeći dobrobiti čovječanstva. Otkada se, naime, zabio u atome, sa svrhom da i od njih napravi bombu, i u ljudske gene s nakanom da s njima manipulira, racionalizam je dosegao stupanj metastaze i duboko razočarao sve one koji su tako slijepo igrali isključivo na njegovu kartu.

Jedan od najvećih ateista našega vremena, Jean-Paul Sartre, izrazio je to razočaranje svojevremeno ovako: »Danas historijsko i društveno iskustvo ne potpada pod znanje. Građanski pojmovi se slabo obnavljaju i brzo troše; oni koji ostaju bez osnove su: stvarne tekovine američke sociologije ne mogu prikriti njenu teorijsku nesigurnost; poslije strelovitog polaska, psihoanaliza se ukočila. Pojedinačna znanja su mnogobrojna, ali nema osnove. Marksizam ima teoretskih temelja, on obuhvaća svu ljudsku djelatnost, ali on više ništa ne zna: njegovi pojmovi su *diktati*; njegov cilj nije više da stiče znanja već da se *a priori* konstituiru u apsolutno Znanje.«¹

Nije, međutim, najgore to što su očekivanja izostala samo u ovome o čemu govori Sartre; kud i kamo je gore to što se je izjalovila vjera u pretpostavljenu vjernost čovjekove volje njegovu svemoćnom razumu. Volja stvara nevolju! U kratkom intervjuu, što ga je nekoliko dana prije svoje smrti dao argentinskom listu *Reconstruir*, odgovarajući na pitanje što misli o osvajanju svemira, raketnom naoružanju, gladi u

¹ Usp. Jean-Paul Sartre, *Egzistencijalizam i marksizam*, Nolit, Beograd, 1970 str. 29.

svijetu i sl., Albert Camus je, drugi veliki ateist našega vremena, rekao: »Prirodna znanost napreduje — kako u zlu tako i u dobru. I tu se ne može ništa mijenjati. Ali najmanje što se može reći jest to da naočigled tehnički veličanstvenih, a politički gnusnih djela, ne možemo biti ni ponosni ni radosni.«²

Za ateizam, dakle, koji je svu svoju nadu gradio na vjeri u čovjeka, tj. na vjeri u njegov razum i njegovu dobru volju, na vjeri u zakonitost društvenoga razvoja, kojoj će upravo taj razum i ta volja dati pečat ljudskosti — i kao takvu izvući je iz područja usuda, stihijnosti i neizbježnoga — taj ateizam se morao definitivno razočarati u svojim vlastitim pretpostavkama. Više nema nikakva temelja za bezrezervni optimizam, koji je njemu vlastit, a s tim ni za nadu koja se na tom optimizmu temeljila. Ateizam, koji je u zadnja dva stoljeća nastupio kao epohalna misao, pao je na ispitu iz testa koji je sam za sebe sastavio. To je ujedno i njegov kraj — kraj ateizma u izvornom smislu, te vrijeme koje je nastupilo, u odnosu prema ateizmu, možemo nazvati — postateističkim razdobljem.

Budući da je taj šok došao sasvim neočekivano i vrlo brzo, bilo je moguće da stari nazivi, koji su nekada imali sasvim određeni smisao, ostanu u upotrebi i onda, kada se, sasvim neprimjetno, u njih uvukao neki novi sadržaj. Time tumačimo i činjenicu što kraj ateizma kao, u stanovitom smislu, ipak epohalne misli ne prati ujedno i nestanak ateista s društvene i povijesne scene. Naprotiv, stječe se dojam kao da su čak i u porastu. Ali taj dojam vara. S krahom ateizma i istinski atesiti — tj. optimistički i vjerni bezbošci — uvelike su sišli sa scene. Ostali su još ovdje-ondje poneki »dežurni optimisti«, ali češće zbog nepopustljivosti osobnoga ponosa, nego zbog živosti vlastitoga uvjerenja. U stvari, one koji se i u ovom postateističkom razdoblju nazivaju ateistima, možemo podijeliti u dvije, međusobno sasvim različite struje: prvu, i brojčanu vrlo malenu struju tvore oni za koje bi više odgovarao naziv »anti-teisti«, dok drugu, brojčano mnogo veću, tvore oni kojima bi odgovarao naziv »bezvjerci«. Budući da su i jedni i drugi simptomi postateističkog perioda, ili, budući da i jedni i drugi predstavljaju ateizam u postateističkoj varijanti, potrebno je zaustaviti se, sasvim kratko, i na antiteizmu i na bezvjerstvu.

II. ANTITEIZAM ŽIVI OD CRKVE

Svaki ateizam, ako nije samo osobni i privatni svjetonazor nego ujedno i organizirani pokret, aktivno usmjeren prema tome da i u drugim ljudima koji još vjeruju u Boga ta vjera umre i nestane, jest anti-teizam. U tom smislu je i ateizam o kojem je do sada bila riječ također bio antiteizam. No razlika je između njega i postateističkog antiteizma golema. Prvo, dosadašnji se ateizam borio protiv postojećih religijskih vjerovanja na temelju vlastitoga uvjerenja da on ljudima stvarno pruža bolju alternativu; nije, dakle, bio sam sebi svrha. I drugo, kao

² Usp.: »Geben — nicht Hassen«, u *Orientierung*, br. 23/24, Zürich, 1984, str. 267.

racionalizam u poletu, bez ikakve vlastite povijesti, mogao je ateizam sebi priuštiti luksus da bude »bespoštedna kritika svega što postoji«, bez straha da bi i sam mogao zaglaviti pod oštricom te iste kritike. Jer, na području razuma racionalizam se snalazi vrlo dobro, može parirati svakoj kritici koja bi mu s te strane bila upućena, a kako još nije bio imao šansu vlastitoga povijesno-moralnoga nastupa, ni sa strane morala nije se baš trebao ničega bojati. Tako je ateizam u svom mladenačkom periodu mogao davati lekcije i iz logike i iz morala svemu i svakomu; u prvom redu, dakako, vjernicima i Crkvi.

Postateistički antiteizam, međutim, nema takve stvarne pozicije. Nema ih ni u intelektualnom ni u moralnom pogledu. Njegovo negdašnje britko oružje, tj. »bespoštedna kritika svega što postoji«, okrenulo se neumoljivo protiv njega samoga tako da se pred njom nije imao kamo skriti, zato se često povlači u tvrđavu političke vlasti i moći. U stvari, postateistički antiteizam tipičan je uglavnom za onaj segment ljudi koji se u ateistički opredijeljenim društvima nalaze na vlasti ili prema toj vlasti smjeraju. Tako je onemoćali ateizam, pred naletom kritike koja mu pristiže zbog razočaranih nada i iznevjerenih obećanja, pobjegao u politiku, kako bi se na prigovore koji mu dolaze s idejne i moralne strane, branio političkim sredstvima.

Ovaj politički antiteizam nije više toliko ideologija koliko politička pragmatika. Postateistički antiteizam, za razliku od ateizma, ne pokazuje ni volje ni sposobnosti za idejne rasprave i teoretska pročišćavanja. Po sebi — što bi moglo izgledati vrlo čudno — njega čak ne zanima niti fenomen vjere i religije. Pretvorivši se od društveno-kulturne pojave *sui generis* u čisto politički fenomen, antiteizam se danas bavi jedino još politikom. U tom smislu njega ne zanima pojedini vjernik, niti pak vjera kao vjera, nego društvena grupacija tih vjernika, odnosno vjerska zajednica. U stvari, antiteizam živi od ljubomore i političkoga straha u odnosu prema Crkvi, jer, za razliku od njega, Crkva još uvijek ima svoju nutarnju sadržajnost i imponirajuću sigurnost, a u nekim se pitanjima i problemima suvremenoga svijeta pokazala moralno čistijom i jačom od njega. Iako Crkva nema nikakvu ni fizičku ni ekonomsku moć, ona ipak, uza sve krize iznutra i udarce izvana, još uvijek stoji prilično čvrsto, što joj pribavlja simpatije i onih koji nisu njezini članovi. Antiteisti imaju fizičku moć, i ekonomsku, ali to je ujedno sve što imaju; svjesni su kako je to puka kompenzacija za tragični gubitak nutarnje snage, uvjerljivosti i moralnoga prestiža. Zbog toga ih Crkva, kao društvena pojava, samim svojim postojanjem nervira. Nervira ih upravo to što ona uopće još postoji, a pogotovu što, nakon svakog udara po njoj, simpatije ljudi prema njoj kao da još više rastu. Crkva je, dakle, izazov za antiteiste, a ne ni Bog ni nebo!

Budući da je za antiteizam politička moć još jedina preostala sigurnost, Crkva mu se stalno prikazuje u zastrašujućem svjetlu neke moguće političko-opozicijske organizacije. I kao što je ateizam živio od neba, tako u postateističkom periodu antiteizam živi od Crkve. Njemu je Crkva potrebna da se uopće smisljeno održi i politički opravda. Budući

da na idejnom planu nema više što novo reći, cjelokupna njegova usmjerenost je usredotočena protiv Crkve, kao organizacije na vjerskoj osnovi teističkoga usmjerenja s konzistentnim moralom. Takvoga anti-teizma izvan političkih struktura gotovo da i nema.

Politički antiteizam po sebi je najbespomoćnija varijanta ateizma, jer ovakav kakav jest dokazuje da je dvostruko nesiguran: prvo, u svoje vlastite ciljeve, načela i nade (zbog čega je potražio utočište u sigurnost političke sile!) i, drugo, u legitimitet vlastitoga političkoga statusa (zbog čega se trajno napadajući brani!). Upravo stoga što je to bespomoćna varijanta ateizma — u kojoj se manjak sigurnosti kompenzira politikom — stupanj primjene sile u konkretnim okolnostima ovisi o višem ili manjem stupnju političke sigurnosti, odnosno nesigurnosti u koju je antiteizam zapao. Tu vlada gotovo bezuvjetni zakon spojenih posuda: što je politička situacija u svojoj stabilnosti na nižem stupnju, to je viši stupanj napada i pritiska na Crkvu od strane političkog antiteizma, a što je politička situacija mirnija i napadi su blaži i rjeđi.

Već samom površnom analizom načina i sadržaja spomenutih napada na Crkvu možemo otkriti koji su i kakvi strahovi koje antiteizam gaji prema Crkvi. Veoma je upadno da se svi napadi na Crkvu redovito svode na tri područja: političko, odgojno i moralno. U okviru političkih napada na Crkvu, Crkvi se predbacuje ili da se protuzakonito miješa u politiku, ili pak da se nedovoljno angažira na crti službene politike. Takve optužbe mogu biti izricane i u istom vremenu i na istom mjestu, neovisno o tome što jedna drugu isključuje.

U vezi s odgojem mladih, napad na Crkvu se uglavnom svodi na odricanje prava crkvenim ustanovama, kao i kompetencije za taj posao, ne bi li se tako mladi ljudi, već od najranije dobi, što je moguće više izolirali od svećenika i redovnika kao sociološkog kostura crkvene organizacije. A kako ipak, uza sve nastojanje, antiteisti ne mogu u potpunosti spriječiti članove Crkve da međusobno komuniciraju i da zajednički rade na vjerskom i ljudskom odgoju mladih vjernika, najčešći prigovor tome odgoju jest da je reakcionaran, da svećenici i časne sestre odgajaju djecu u antisocijalističkom duhu, da je upravo taj odgoj kriv za neke šovinističke ispade i sl. I nije pri tom važno koliko su pojedine objede uvjerljive ili neuvjerljive, dokazane ili lažne, bezazlene ili opasne, važno je da se s njima ide u napad, jer neko drugo, uvjerljivije oružje antiteizmu ne stoji na raspolaganju. Kad bi imao bolje, sigurno bi upotrebljavao bolje, a kad se služi ovim i ovakvim, znak je da boljega nema.

I s obzirom na moral napad se na Crkvu vodi konstantno, i to u smislu moralnog karikiranja crkvene prošlosti, imputirajući joj razne zločine koji su se navodno u njezinoj režiji činili, tendenciozno negativnim interpretiranjem gotovo svih crkvenih pothvata koji bi mogli kod ljudi pobuditi simpatiju i odobravanje, i tome slično. Kad se sve ovo sabere, vidi se da konstantni napad na Crkvu, koji se, ovisno o političkoj situaciji, sad tiše glasnije vodi na ova tri područja, otkriva tri najugroženije točke u svijesti i podsvijesti postateističkih antiteista. A

one se sve tri opet svode na jednu jedinu: strah da Crkva ne bi svoj moralni i intelektualni kapital iskoristila za osvajanje političke vlasti. To je osnovni problem antiteizma. To je ono što ga muči. I uzaludno je uvijek iznova ponavljati kako Crkva nije zainteresirana ni za kakvu politiku, uzaludno je to i uvijek iznova dokazivati, jer razlog toga straha nije vanjske nego nutarnje prirode.

III. BEZVJERSTVO NIJE NI ATEIZAM NI ANTITEIZAM!

I bezvjerstvo kao masovna pojava fenomen je novijeg, točnije, post-ateističkoga vremena, dok je kao pojedinačna i marginalna pojava oduvijek postojalo. Ono što, uz vjerski indiferentizam kao njegovu konstantu, suvremeno bezvjerstvo čini ipak nečim posebnim i tipičnim to je stanovita doza razočaranja u ateizam koja se već pridružila postojećem indiferentizmu.

Ako je ateizam izvorno nastao i zbog razočaranja u vjeru i Crkvu, bezvjerstvo je u suvremenom obliku nastalo i zbog razočaranja u ateizam i ateističke institucije. Stoga je bezvjerstvo za neke posljedica dvostrukoga razočaranja: i u teizam i u ateizam, a za neke, koji nikada i nisu bili vjernici (budući da su rođeni u ateističkim obiteljima), posljedica razočaranja samo u ateizam. Ateizam je bio samo *bezboštvo*, tj. borba protiv Boga i neba, ali ne i gubitak vjere u božanstvo čovjeka i zemaljski raj, a bezvjerstvo pada stupanj niže pa gubi i tu vjeru koju je još ateizam imao. Bezvjernik u načelu više ne vjeruje ni u što i nikomu. Kao teoretski skeptik, a praktički pragmatik, on je usmjeren uglavnom na neposredno i kratkoročno.

Vrlo je indikativno da jedan dio bezvjeraca odbija da prihvati za sebe naziv »ateist«, što je inače uvriježeni i zadržani naziv za sve koji u Boga ne vjeruju. Statistička istraživanja i na našem području pokazuju da, iako je kroz četrdeset poslijeratnih godina, zbog vlastite krivnje samih vjernika kao i zbog sustavne ateizacije koja se provodi kroz sve odgojno-obrazovne ustanove, broj vjernika prilično opao, nije u istom omjeru porastao broj ateista. Naprotiv, kroz svih ovih četrdeset godina postojak ateista u društvu gotovo da stagnira. Razlog toj pojavi — naime, da je mnogo više onih koji izjavljuju da ne vjeruju u Boga od onih koji se priznaju ateistima — bit će da je u tome što je ateizam u našim uvjetima politički pojam, tj. staro ime pod kojim se krije politički antiteizam, a bezvjerci u načelu odbacuju i antiteizam.

Bezvjerci su u načelu vjerski — a uvelike i politički — nezainteresirani i apatični. U njima najčešće nema ni osnovnoga životnog optimizma koji je potreban za »svakodnevnu upotrebu«, a o onom povijesnom optimizmu s kojim je ateizam rušio nebesa, da se i ne govori. Širina i tolerancija, koju bezvjerci pokazuju prema svim vjerama i uvjerenjima, znak je i toga da je sve to izvan područja njihova interesa. Zbog toga nemaju nikakav kompleks prema bilo kojoj vjerskoj zajednici, pa tako ni prema Katoličkoj Crkvi. Dapače, ako su iole objektivno o njoj informirani, neki od njih pokazuju čak i simpatije, ne samo prema pojedinim vjernicima, nego i prema Crkvi kao zajed-

nici i kao instituciji. Tako, npr., nemaju straha od toga što časne sestre čuvaju malu djecu, štoviše, bez dvoumljenja će im povjeriti i svoju vlastitu. Isto tako oni ne istražuju tko je krstio dijete, tko se crkveno vjenčao, tko će koga sprovoditi i sl., jer je to sve skupa, zbilja, izvan područja njihova interesa. Budući da sami nemaju nikakve vjere, više u tom pogledu nemaju što izgubiti, pa ih, logično, više nitko i ne ugrožava.

Takvi bezvjerci su brojčano u porastu, ali za vjeru i Crkvu oni su više izazov nego opasnost. Naime, oni su došli do onoga stupnja indiferentnosti ispod kojega se dalje ne može, ali se niti ne može vrlo dugo tako živjeti, barem ne u zajednici. Bezvjerstvo je, doduše, kao stvoreno za individualistički način života, ali individualizam je jedan od razloga totalne krize suvremenoga svijeta i kao takav nema budućnosti. Bezvjerstvo je shvatljivo i protumačivo kao ideološki prkos i vjerski štrajk, kao znak epohalnoga umora i nezadovoljstva na idejnom i na moralnom području — kao takvo može imati stanovitu pozitivnu ulogu — ali kao što prkos nije stvaranje (iako može biti inspiracija i poticaj za stvaranje!) i kao što štrajk po sebi nije bolja plaća (iako može potaknuti pravedniju raspodjelu!), tako ni suvremeno bezvjerstvo nije rješenje, nego tek znak jedne velike potražnje u oblasti ideje, vjere i morala, mada mnogi bezvjerci od umora, razočaranja ili komotnosti neće to ni sebi ni drugome priznati. No da je ipak to istina potvrđuje i fenomen grozničavog traženja Boga i vlastite duhovnosti među mladima — i to mladima koji se nalaze ili su već bili u fazi bezvjerstva! — koje ide od nekritičkoga uvoza svih mogućih orijentalnih religija i meditacija, pa sve do stvaranja novih bazičnih zajednica u okvirima već postojećih Crkava. Ta mladež redovito ne nalazi ono što traži, ali sama činjenica da u svom traženju ne preže ni pred radikalnim i ekstremnim ponudama već sama po sebi sasvim dovoljno svjedoči o velikoj praznini i o duševnom nemiru koji su zahvatili i bezvjerce. Ti novi pokreti među mladima, bilo vjerski bilo kulturno-civilizacijsko-kontestatorski, najuočljiviji su pokazatelj da ni bezvjerci nisu opuštena čeljad, barem ne oni kojima je bezvjerstvo zadano rođenjem, već su to prije duhovno napuštena i zapuštena čeljad; ali, ipak, ne toliko zapuštena, da bi se s tom zapuštenošću i definitivno pomirala.

ZAKLJUČAK

Kriza u koju ja zapao suvremeni svijet prvotno je duhovne, tj. razumsko-moralne naravi, i od nje nije ostao nitko pošteđen. Iako su sve duhovne i političko-ekonomske snage, bez iznimke, sudjelovale na njezinu nastanku — bilo aktivno, bilo samo propustom — ipak, ovu krizu nije nitko dočekao spreman: ni filozofske škole, ni vjerske zajednice, ni političke partije; uopće nitko. Zbog toga se ta kriza u Crkvi ponegdje pojavljuje kao kriza vjere, a negdje kao kriza crkvenosti. Brojni su pokazatelji koji svjedoče kako ta kriza još uvijek nije sasvim prošla. Govoreći, međutim, o krizi ateizma, nipošto ne bismo htjeli zataškati tu krizu vjere, naprotiv, posvješćujući upravo i ovu krizu, tj. krizu

ateizma, dobijamo tek donekle pravu sliku nesigurnosti koja je zahvatila suvremeni svijet i dolazimo do spoznaje da vjeri, iako u mnogih slabih, u suvremenom svijetu ipak nema alternative, jer ono što se shvaćalo, tumačilo i prihvaćalo kao zdrava alternativa vjeri, tj. ateizam, danas se nalazi u kud i kamo težoj situaciji. A već je samo ta spoznaja izravan poziv i poticaj svakome vjerniku da ozbiljno preispita svoj osobni stav i odnos prema osobnome i živome Bogu.

Ako je kriza ateizma kao takvog poziv svakom vjerniku — pa i svakom čovjeku — da iskreno i odgovorno preispita svoj osobni odnos prema osobnome Bogu, onda je uvid u činjenicu da već živimo u postateističkom periodu — u kojemu su se od preostalih elemenata nekoć optimističkoga ateizma oblikovale dvije struje: politički antiteizam i društveno bezvjerstvo — vrlo važan za ispravan stav i ispravno držanje vjernika prema vlastitoj crkvenoj zajednici i prema svijetu kao cjelini. Razumjet će zbog čega i zašto antiteisti njega ignoriraju a Crkvu napadaju. Čak će i te napadaje moći s velikom vjerojatnošću i predvidjeti i dešifrirati, što je od velike koristi za ispravno držanje.

Ako mi kao Crkva nismo stvarni razlog antiteističkih napada na nas, jer taj razlog leži u njima samima (naše je stanje takvo da najviše neki pojedinac ili grupica mogu svojom nerazboritošću, glupošću ili zloćom dati za te napade neki novi povod), to isto ne možemo reći i za pojavu bezvjerstva, pogotovu među mladima, jer bezvjerci se ne regrutiraju isključivo među razočaranim ateistima nego i među razočaranim vjernicima. Bilo bi, naime, pogrešno pretpostaviti da su svi ti ljudi — zbog toga što se eventualno neki od njih ili čak većina deklariraju kao ateisti — konačno i neopozivo opredijeljeni i da je to njihov osobni stav do kojega su oni došli zrelim razmišljanjem. Bezvjerci druge ili treće generacije, koji su to postali pukim rođenjem i nasljedem, pokazuju da to nije istina. Nije istina ni to da je bezvjerstvo samo negativni rezultat vjerske krize i krize ateizma, naprotiv, i bezvjerstvo je samo, kao bezvjerstvo, u velikoj krizi iz koje traži izlaz povratkom nekoj vjeri. Da li će taj povratak biti utjedno i povratak kršćanskoj i katoličkoj vjeri onih bezvjeraca koji su ili sami ili njihovi očevi to nekada bili, to ovisi i o nama kao Crkvi, tj. o tome kako ćemo im se predstaviti i koje ćemo im vrijednosti uvjerljivo ponuditi i posvjedočiti.

MARCELINIAN

LA CRISE DE L'ATHEISME

Résumé

L'athéisme d'aujourd'hui se trouve en crise, pense l'auteur. Il n'a pas, constate-t-il, de son fondement. Il vit, d'une part, du ciel, en niant Dieu, et d'autre part de l'Eglise, en luttant contre elle. Or, l'athéisme d'aujourd'hui est en réalité anti-théisme ou athéisme politique. L'un et l'autre sont en crise, explique l'auteur.